

De ware armoede, de ware rijkdom

Wat bedoelt de paus als hij zegt dat de kerk arm moet worden en een kerk van de armen moet worden?¹ En wat bedoelt Jorge Bergoglio als hij zegt dat er geen armen meer mogen voorkomen? Zijn er verschillende soorten armoede: slechte, die moet worden bestreden, en goede, die moet worden nagestreefd? Ik wil de woorden van paus Franciscus beschouwen in het licht van het Evangelie, waarin Paulus getuigt dat Christus rijk was, maar arm werd opdat de armen rijk zouden worden (2 Kor. 8, 9). In welke zin werd Christus arm, en proefden armen de rijkdom? Een antwoord op deze vraag wordt gegeven door de evangelische levenswijze van Franciscus van Assisi die geloofde in gemeenschappelijk leven zonder eigendom. Voor hem en zijn broeders was dat een nastrevenswaardige vorm van armoede.

VERSCHILLENDE VORMEN VAN ARMOEDE

Om een eerste ingang in de armoede te krijgen lezen we de openingszin van de Division Social Policy and Development van de Verenigde Naties:

Poverty entails more than the lack of income and productive resources to ensure sustainable livelihoods. Its manifestations include hunger and malnutrition, limited access to education and other basic services, social discrimination and exclusion as well as the lack of participation in decision-making. Various social groups bear disproportionate burdens of poverty.²

Er wordt onderscheid gemaakt tussen armoede ten aanzien van primaire en secundaire levensbehoeften. De eerste armoede is gebrek aan (het vermogen te voorzien in) schoon drinkwater, voedsel, onderdak en andere behoeften die het leven mogelijk maken. De tweede armoede is gebrek aan het vermogen deel te nemen aan het sociale leven. De arme is buitengesloten van onderwijs, ontspanning en andere behoeften die het leven *menselijk* maken. Deze beide vormen van armoede zijn in elkaar vervlochten: iemand kan pas deelnemen aan onderwijs als hij of zij voldoende te eten en te drinken heeft, maar iemand die hoog opgeleid is of die 'erbij hoort' heeft gemakkelijker toegang tot die eerste levensbehoeften. Het gevolg van deze vervlechting is dat zich gemeenschappen vormen die voor zichzelf zorgen door anderen buiten te sluiten. Hoewel de mensheid in overvloed leeft, creëren deze exclusieve gemeenschappen schaarste door een deel van die overvloed in bezit te nemen en voor zichzelf te houden.

Er is nog een derde vorm van armoede die in het citaat niet genoemd wordt. Dat is de zelfverkozen armoede van onder anderen de religieuzen zoals Franciscus van Assisi. De zelfverkozen armoede gaat in op de vervlechting van de primaire en secundaire levensbehoeften. Zij komt voort uit een confrontatie met de arme, het besef dat zijn armoede het gevolg is van buitensluiting en het geloof dat Gods schepping een gave is die gedeeld moet worden. De arme een aalmoes geven kan zijn eerste nood lenigen, maar dan blijft hij arm. Hem rijk maken lost zijn problemen wel op maar niet die van andere armen. Door echter zelf arm te worden met de armen en hun armoede en Gods overvloed te delen, kan een broederschap ontstaan. Waar in het ene geval exclusieve gemeenschappen anderen buitensluiten, sluit een waarachtige broederschap mensen binnen. Zo draait de zelfverkozen armoede het negatieve proces om en wordt het gedeelde leven, zelfs de gedeelde schaarste, ervaren als een overvloed. In die zin versta ik de pauselijke oproep dat de kerk een gemeenschap van armen wordt.

We kunnen in de drie gestalten van armoede – de economische, de sociale en de religieuze – proberen het significante verschil te noemen en aftasten waar het negatieve om-draait naar het positieve. Zo zal de economische armoede getekend worden door het verschil schaarste versus overvloed, de sociale armoede door uitsluiting versus toegankelijkheid en de religieuze armoede door kwetsbaarheid versus gevoeligheid.

In de economische praktijk is schaarste een relatief begrip. De Tsjechische econoom Tomáš Sedláček merkt op dat de Europese economie nog nooit in haar geschiedenis zo'n overvloed gekend heeft als nu, maar dat die overvloed ervaren wordt als schaarste.³ Schaarste heeft niet zoezeer te maken met de bestaande hoeveelheid van bijvoorbeeld water, die is schier onuitputtelijk, als wel met de specifieke behoefte. Iemand die een overvloed aan water bezit kan toch dorst hebben, naar méér. Iemand anders kan genieten van het weinige water dat er is en aldus een kleine hoeveelheid als overvloed ervaren. Vergroting van het aanbod zal het gevoel van schaarste niet verminderen, tenminste niet zolang men het beschikbare water als bezit onder mensen en hun specifieke behoeften verdeelt. Hoeveel limonade ik ook in de bekertjes schenk, de kinderen zullen klagen dat de ander meer heeft. Maar zodra zij delen, zowel in de overvloed van de kan als in hun (verschillende) behoeften, genieten zij méér van minder limonade.

Toegeëigende en verdeelde goederen zijn bezit. En bezit staat voor macht en status, maar met de groei van het bezit groeit ook de angst het te verliezen. Daarom treedt met het toe-eigenen en verdelen van goederen onmiddellijk een proces van uitsluiting in werking. Bezitters sluiten bezitlozen buiten als potentiële bedreiging van hun bezit, macht en status. En omgekeerd zijn bezitlozen geneigd bezitters buiten te sluiten uit angst voor vernedering en de confrontatie met het eigen tekort. Zo ontstaat

sociale armoede, de verdeeldheid tussen mensen, uit de verdeling van bezit. Rijke mensen kunnen lijden aan sociale armoede!

Toen Job van zijn bezit, zijn macht en status was beroofd verzuchtte hij: 'Naakt ben ik uit de schoot van mijn moeder gekomen en naakt zal ik in haar schoot terugkeren. De Ene heeft gegeven, de Ene heeft genomen, de naam van de Ene zij geprezen' (Job 1, 21). Geconfronteerd met de armoede komt de mens zichzelf tegen, in zijn kwetsbaarheid. Als hij die kwetsbaarheid echter weet om te vormen tot gevoeligheid, zal hij ontdekken – zoals Job deed – dat wat hij eens als het zijne beschouwde helemaal niet van hem is: het is van God en van zijn schepping. God heeft zijn schepping gegeven, niet om deze zich als bezit toe te eigenen, maar om te delen. En wat jij niet deelt zal Hij ooit van jou afnemen. Zelfverkozen armoede is leven in het besef dat alles in het leven een gave is. Door terug te keren tot de eigen en eigenlijke naaktheid van Adam, keert de mens terug tot zijn lijfelijke, zijn *basar*. Het Hebreeuwse woord *basar* (vlees, lijf) staat voor vergankelijkheid en verwantschap.⁴ Toen Adam de ander ontmoette, riep hij 'vlees van mijn vlees', want hij herkende dat zij samen eenzelfde kwetsbaarheid en gevoeligheid delen. Ook hier is het delen de weg naar de overvloed.

Samenvattend kan men stellen dat armoede te maken heeft met de verhouding van de mens tot bezit, macht en status. De mens heeft zich te verhouden tot de ander, niet tot zijn bezit, macht of status, die hem corrumperen. Om te worden verlost van de armoede moet men, in casu de kerk, dus afstand doen van bezit, macht en status en in zekere zin arm worden, machteloos en nederig. Dit omkeren van tegenstellingen – vergelijk 'kracht die zich in zwakheid openbaart', 'door de dood naar het leven' – is een onmiskenbaar *evangelische* benadering. Bergoglio waarschuwt ervoor die niet te verwarren met een politieke.

EVANGELISCHE ARMOEDE: EEN
BETREKKINGSGEBEUREN

Als Bergoglio zegt dat er geen armen mogen voorkomen, dan is men misschien geneigd dat te lezen als een politieke uitspraak. De wereld zo inrichten dat het werk en inkomen rechtvaardiger worden verdeeld, klinkt ook wel mooi. Maar dan blijft de aandacht volledig gericht op het materiële en op zijn begrensdheid (om te kunnen verdelen moet men weten hoeveel er is). En dat leidt onvermijdelijk tot schuld en tekort.⁵ Een evangelische benadering die het materiële overstijgt, beschouwt alles wat er is als onvervreemdbaar eigendom van God die onuitputtelijk is. God geeft de mens om te delen, niet om te bezitten en dus ook niet om als bezit te verdelen. Als God geeft, dan zal de mens zich niet richten op de gave die immers opgaat of anderszins vergaat, maar op de Gever die opnieuw geeft. Met andere woorden, in een evangelische economie blijft de gave een gave en wordt ze nooit bezit. De mens die leeft van de gave kan niet anders dan die gave delen.

Het is niet zo dat het Evangelie een ondubbelzinnige visie op armoede en rijkdom heeft. In de Pentateuch is rijkdom een teken van Gods zegen. De aartsvaders waren rijk. Maar de zegen is niet de rijkdom zelf. De zegen is het verbond met God, dat Hij er altijd voor hen en hun nageslacht is en zal zijn. Naarmate het inzicht in Gods wil groeit ontdekken met name de profeten dat de redding niet komt van de rijken en machtigen der aarde, maar omgekeerd van de lijdende dienaar die in de Oude Vulgaat zelfs een melaatse wordt genoemd (Jes. 53, 4). In die dienaar wordt later Jezus Christus herkend (Mt. 12, 15-21), die weer later in de gestalte van een melaatse Franciscus kust.⁶ Gods rijkdom is zijn nabijheid, ook al is dat in de gestalte van een melaatse. Hij is de naaste die in overvloed en in schaarste met je is, en in wie jij jezelf kunt herkennen (Lev. 19, 18.34; Lc. 10, 27). De pauselijke oproep tot een arme kerk is in dit licht

een oproep de naaste van de armen te zijn, door hen arm tegemoet te treden.

Dat de ander een naaste, een nabije is, komt sterk naar voren in de parabel over het Laatste Oordeel (Mt. 25, 31-46) die Bergoglio aanhaalt: 'Ik had honger en jullie gaven Mij te eten, ik had dorst en jullie gaven mij te drinken. Ik was een vreemdeling, en jullie namen mij op, ik was naakt, en jullie kleedden mij. Ik was ziek en jullie bezochten mij, ik zat gevangen en jullie kwamen naar mij toe...' Hier identificeert God zelf zich met de arme die onze naaste is: 'Ik verzeker jullie: alles wat jullie gedaan hebben voor een van de minsten van mijn broeders of zusters, dat hebben jullie voor mij gedaan.' Wie God liefheeft, heeft de naaste lief en wie de naaste liefde betuigt, betuigt God liefde. Er heerst een intieme betrokkenheid.

De betrokkenheid op de arme waarmee volgens de parabel God zichzelf identificeert, zet de oproep van de paus in nog helderder licht. Want het is de *betrokkenheid* die de kerk verandert: de ontmoeting van de rijke met de arme *maakt* de rijke arm en de arme rijk. In zijn onderzoek naar de betekenis van spiritualiteit spreekt Kees Waaijman van een Godmenselijk betrekkingengebeuren waarin God en mens wederzijds tot gestalte komen.⁷ Het betrekkingengebeuren zelf transformeert degenen die eraan deelnemen door ze nader tot elkaar te brengen en ze op elkaar te doen lijken. Zo gelooft de kerk dat God in zijn betrokkenheid met de mensen mens werd (en wordt). Wat tussen God en mens gebeurt, gebeurt ook tussen mensen onderling: ze gaan lijken op degenen met wie ze communiceren. De moeder wordt kind met haar kind en tegelijk wordt het kind groot omdat het communiceert met zijn moeder.

Dit is geen moralistisch 'moeten' maar eenvoudig een effect van de betrokkenheid: tussen God en de mens, de kerk en de arme, de moeder en het kind. Als er al sprake is van een moraal, dan heeft die minstens ook betrekking op de kerk en haar leden zelf. Want in betrokkenheid met de ander wordt ook de kerk wie zij werkelijk is. Degene die

niet op de arme, zieke of gevangene ingaat, die wordt niemand; volgens de aangehaalde parabel gaat hij naar de hel! Anders gezegd, wie de ander buitensluit, die sluit *zichzelf* buiten. En als kerk wel ingaat op de arme, dan zal die arme zich ook aan de kerk optrekken. De arme mag in de kerk worden wie hij en zij behoort te zijn en de kerk wordt in hem en haar. Dit betekent niet dat de ander de een wordt, de arme rijk of de mens God, maar dat zij in de betrokkenheid hun ware zelf vinden. Zij worden een betrokkenheid, een gemeenschap. En als mensen ongehinderd delen wat ze ontvangen, dan kunnen blinden weer zien en verlamden weer lopen (Mt. 11, 5).

FRANCISCAANSE ARMOEDE: VIVERE SINE PROPRIO

Een inspirerend voorbeeld van een gemeenschap die arm is geworden in haar betrokkenheid op de armen, is de broederschap van Franciscus van Assisi (1182-1226). De minderbroeders realiseerden de evangelische armoede op oorspronkelijke wijze door in gemeenschap te leven zonder eigendom, *vivere sine proprio*.⁸ Volgens Franciscus moeten de broeders het leven zonder eigendom koesteren 'als hun erfdeel' omdat 'het leidt naar het land der levenden'.⁹ Deze franciscaanse paradox van het bezit van het niet-bezitten, het vermogen van de onvermogenen, wordt alleen helder voor wie dit levensprincipe, al is het op bescheiden wijze, volgen.

Zoals we gezien hebben leidt de toe-eigening van de schepping om haar als bezit te verdelen, tot armoede. De een krijgt niets, de ander wil meer, en met het bezit raken de mensen verdeeld. Deze armoede kende Franciscus maar al te goed uit zijn omgeving. Daar ging zijn verlangen niet naar uit. Hij verliet dat wereldje zelfs. De armoede waar hij wel voor koos was het effect van zijn keuze te leven zonder bezit. En dit leven zonder bezit blijkt veel rijker dan het uithouden van tekorten. Leven zonder bezit is

bijvoorbeeld ook genieten van alle dingen die je gegeven worden, die je echter nooit in bezit neemt, maar onmiddellijk deelt met anderen. Ik *heb* de zon niet, maar kan er wel van genieten.

Edith van den Goorbergh en Theo Zweerman spreken in dit verband van teruggeven (*reddere*) in oppositie met zich toe-eigenen, en leggen het teruggeven uit als iets terugbrengen waar het thuishoort.¹⁰ Als je iets nodig hebt mag je het in ontvangst nemen omdat het hier bij jou thuishoort. Maar zodra je ziet dat een ander het meer nodig heeft dan jij, geef je het terug aan de ander bij wie het dan thuishoort. Werkelijk leven zonder bezit *mag* geen karig leven zijn omdat het je ook verplicht te ontvangen wanneer God, de aarde of een ander mens je iets geeft. Franciscus schrijft: ‘Waar armoede is met vreugde, daar is geen hebzucht en geen gierigheid.’¹¹

DE NOOD VAN DE RIJKEN

Als tegengeluid tegen alle oproepen de arme Afrikaan te helpen door hem voedsel te sturen riep de striptekenaar Kamagurka in een tekening op de rijke Europeaan te redderen door hem zijn taartje af te nemen. Een grap die zo goed is omdat hij zo waar is! Als armoede meer is dan het gebrek aan voedsel, maar ook een gebrek aan vrijheid en gemeenschap kan zijn, dan bestaat er ook zoiets als de armoede van de rijkdom. Zo doorzag de rijke jongeling in het evangelie zijn eigen armoede toen hij besepte niet zonder zijn bezit te kunnen (Mt. 19, 16-26). Wij moeten in onze westerse economie nog tot het volle besef komen dat bezit de oervorm en oorzaak van armoede is. Om weer mens te worden, levend in overvloed, moet de mens zijn rijkdom weggeven.

Rijkdom weggeven is niet hetzelfde als alle bezit opgeven. Bezit opgeven kan namelijk ook het opgeven van alle verantwoordelijkheid betekenen. En dat wordt hier niet bedoeld. Wat dan wel? Als God de mens in zijn hof

zet, krijgt deze als taak de hof te bewerken en te beheren (Gen. 2, 15). En als later God de aartsvaders land in bezit geeft (Gen. 15, 7), geeft Hij hen ook de verantwoordelijkheid dat land en zijn bewoners te dienen en te bewaken. Voor datgene wat God de mens in bezit geeft, is die mens verantwoordelijk. Hij heeft het te leen, en zal het moeten teruggeven door het te delen met anderen.

In de tijd van Franciscus van Assisi waren er getrouwde mannen en vrouwen die Franciscus in zijn bezitloze leven wilden navolgen. Maar Franciscus hield ze tegen omdat hij inzag dat zij verantwoordelijkheid droegen voor hun gezin. Voor hen schreef hij zijn brief aan alle gelovigen waarvan twee redacties bewaard zijn gebleven.¹² Daarin drukt hij de mensen op het hart alles wat zij ontvangen hebben met elkaar te delen: 'De mensen verliezen immers alles wat zij in de wereld achterlaten; maar de liefdevolle barmhartigheid en de aalmoezen die zij gegeven hebben, dragen ze met zich mee.'¹³ Herhaaldelijk heeft Franciscus erop gewezen dat wij alles alleen maar te leen hebben.

Dat de kerk haar rijkdom moet weggeven betekent niet per se dat zij al haar bezit moet verkopen en aan de armen moet uitdelen. Wel dat zij haar verantwoordelijkheid moet nemen voor de wereld en haar bewoners en dat zij alles wat zij heeft, te leen heeft om het te delen met hen die het nodig hebben. Zo geeft de kerk terug wat zij van God, van de aarde en van de gelovigen heeft ontvangen. Daarom houdt een kerk op kerk te zijn zodra mensen entree moeten betalen om binnen te komen of haar kunstschaten te zien.

OVERVLOED EN VERSPILLING

Bergoglio beklemtoont dat de zorg voor de arme voortkomt uit liefde, liefde tot God en liefde tot de naaste. Hij voegt eraan toe dat 'liefde vraagt om buiten jezelf te treden, je van jezelf los te maken' (p. 133). Liefde is grenzeloos en zo overvloedig, dat zij mensen alles wat zij hebben laat verspillen. En dat is goed. Een pater uit een arme wijk in

een Zuid-Afrikaanse stad vertelde dat zijn parochianen geld bijeengebracht hadden om de kerk te restaureren. Hij had geprotesteerd en gezegd dat het geld beter aan de bestrijding van de armoede zou kunnen worden besteed. Een beetje zoals de mopperende discipelen tegenover de vrouw die Christus' hoofd zalfde met kostbare, zuivere nardusolie (Mc. 14, 3-9). Maar als armen uit liefde voor God en de naaste heel hun vermogen willen verspillen, dan vinden ze juist daarin hun waardigheid. En als die waardigheid in die Zuid-Afrikaanse stadswijk bestaat uit een mooie kerk, dan mag die kerk ook schitteren. Franciscus parafraserend zou ik zeggen: 'Waar rijkdom is zonder bezit, daar is geen tekort en geen angst voor zelfverlies.'

NAAKT DE NAAKTE CHRISTUS VOLGEN

De meest franciscaanse opmerking van Bergoglio is misschien wel dat de zorg voor de arme een lijfelijke confrontatie moet zijn, niet alleen een institutionele. De naakte lijfelijke is inderdaad ook de meest directe ervaring van armoede. De mens, de man en de vrouw, in de hof van Eden waren naakt en schaamden zich niet voor elkaar (Gen. 2, 25). In hun lijfelijke aanwezigheid waren zij kwetsbaar en gevoelig. Als de kerk werkelijk arm verlangt te zijn met de arme, dan verlangt zij eindelijk te worden wie zij heeft te zijn: Lichaam van Christus, dat kwetsbaar en gevoelig de aarde en haar bewoners heeft te dienen en te bewaren.

De ware armoede is de erkenning van de eigen naakteheid waarvoor niemand zich zou hoeven te schamen. In het licht van de ware armoede is het weggeven van het eigen bezit nog maar een begin. Maar dat begin draagt een belofte in zich. Het leven zonder bezit is een oefening in het verdragen van de eigen naakte lichamelijkeheid. Wanneer de kerk het kan verdragen te worden herkend in haar naakte lichamelijkeheid, dan toont zij de liefde en waar de liefde is daar is God.

NOTEN

- 1 *De Volkskrant*, 16 maart 2013.
- 2 Zie <http://undesadspd.org/Poverty.aspx> [geraadpleegd op 6 augustus 2013].
- 3 Tomáš Sedláček, *De economie van goed en kwaad. De zoektocht naar economische zingeving van Gilgamesj tot Wall Street*. Schiedam: Scriptum 2012, p. 371.
- 4 Ernst Jenni, Claus Westermann (Hrsg), *Theologisches Handwörterbuch zum Alten Testament. Bnd. 1*. Darmstadt: WBG 2004, pp. 376-379.
- 5 Sedláček, *De economie van goed en kwaad*, p. 369.
- 6 *Franciscus van Assisi. Het verhaal van de drie gezellen*. Haarlem: Gottmer 1977, pp. 31-33 (= 3Gez 11).
- 7 Kees Waaijman, *Spiritualiteit. Vormen, grondslagen, methoden*. Kampen: Kok 2001, p. 424.
- 8 2RegMB 1:1, in: Franciscus, *Geschriften*, p. 77.
- 9 2RegMB 6:1-6, in: Franciscus, *Geschriften*, p. 82.
- 10 Edith van den Goorbergh, Theo Zweerman, *Was getekend: Franciscus van Assisi*. Assen: Van Gorcum 2002, pp. 78 e.v.
- 11 Wijs 27:3, in: Franciscus, *Geschriften*, p. 122.
- 12 1BrGel, 2BrGel, in: Franciscus, *Geschriften*, pp. 126-142.
- 13 2BrGel 31, in: Franciscus, *Geschriften*, p. 136.